

УДК 346.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.15>**Владислав Сулім,**

канд. юрид. наук,

суддя

Північного господарського апеляційного суду

ДІЯЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

У статті аналізується діяльність господарських судів. Підкреслюється, що питання організації судоустрою протягом усієї незалежності України постійно привертає увагу науковців і фахівців. Звертається увага, що квітцесенцією судової реформи в Україні стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який, незважаючи на певні недоліки та правові колізії, покликаний захистити права й законні інтереси громадян і юридичних осіб. Прийняття вказаних спеціальних законів ще більше загостило дискусії щодо ліквідації господарських судів, що, у свою чергу, зумовлює потребу звернути свою увагу на роль і місце господарських судів у сучасній системі судоустрою України. У спеціальній літературі існує два підходи до розуміння діяльності господарських судів. Прихильники першого підходу говорять про необхідність ліквідації господарських судів, інші зазначають, що їх ліквідація не найкращим чином позначиться на довірі інвесторів до нашої держави, захисті прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва, забезпеченні належного рівня захисту інвестицій.

На підставі аналізу різноманітних думок, аналізу стану здійснення правосуддя під час розгляду господарських справ автор доходить висновку, що судді, які розглядають господарські спори, що мають переважно економічне підґрунтя, є не тільки висококваліфікованими юристами, розуміються не лише на праві, а й на економіці, фінансах тощо, копіткою працею яких повною мірою захищаються права, свободи й законні інтереси всіх учасників господарських правовідносин, що піднімає авторитет України як правової держави.

Наявна поглиблена спеціалізація господарських судів щодо розгляду спорів, пов'язаних із відносинами у сфері корпоративних прав, інтелектуальної власності, банкрутства, страхування, банківської діяльності тощо, свідчить про необхідність діяльності господарських судів, а не їх ліквідацію.

Ключові слова: конституція, закони, судочинство, спори, судді, ліквідація, інтереси.

Постановка проблеми. За часи незалежності України в державі існує суспільний запит на справедливе судочинство. У структурі державної влади України судова влада посідає особливе місце, що зумовлене її соціальною роллю та специфічними функціями й реалізується шляхом правосуддя в формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Про важливість усієї системи судових органів у діяльності держави свідчать норми Конституції України, відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються, судові органи виконують свою функцію незалежно від законодавчої й виконавчої влади, в установлених Конституцією межах і згідно із законами України. Проте в засобах масової інформації та спеціальній літературі існують непоодинокі думки щодо ліквідації господарських судів, а глава

виконавчого комітету Національної ради реформ при Президенті України М. Саакашвілі взагалі пропонує повністю змінити систему судів і в разі зменшити їх кількість, із нинішніх 764 судів пропонує залишити 200. Однак прийняття останніми роками спеціальних законів щодо діяльності судів, а також унесення до Верховної Ради України Проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства України» № 2635 зумовлюють потребу звернути свою увагу на роль і місце господарських судів у сучасній системі судоустрою України, актуальність і необхідність проведення дослідження в зазначеній сфері суспільних відносин.

Проблематика діяльності господарських судів у системі судоустрою України постійно перебуває в центрі наукової уваги. У юридичній літературі питання діяльності господарських судів, зокрема, вивчали М. Баженов, С. Бутирський, Г. Буяджи, О. Вінник,

О. Зельдіна, М. Козюбра, О. Коротун, В. Кравчук, В. Рунова, О. Подчерковний, Д. Притика, О. Світличний, В. Сіренко, С. Степанов та інші. Разом із тим предмет наукового інтересу зумовлює формування більш чіткого уявлення про місце й роль господарських судів в умовах сьогодення.

Метою статті є вивчення на основі узагальнення зарубіжного досвіду й аналізу стану практики діяльності господарських судів наявних проблем їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. За досить тривалу історію діяльності господарських судів і неодноразові судові реформи система господарських судів України довела ефективність свого функціонування, є зрозумілою та доступною для всіх учасників судового процесу. Мабуть, саме це й привертало увагу дослідників різних галузевих наук до питання становлення, організації та діяльності господарських судів. Про це свідчать праці С. Короеда, А. Кота, Д. Притики, П. Панталієнка, І. Шицького, М. Шатернікова й інших науковців.

Відповідно до норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції й законів України та на засадах верховенства права.

Вирішення господарських спорів судом є одним із різновидів способів вирішення господарських спорів загалом. Такий порядок вирішення господарських спорів є найбільш привабливим для учасників господарських відносин, оскільки суд, на відміну від інших органів, видає виконавчий документ, який є обов'язковим для виконання, що значно підвищує вірогідність вирішення спору. Безумовно, судовий порядок вирішення спору не є оптимальним, альтернативні способи вирішення спорів мають багато переваг, проте в силу об'єктивних причин (насамперед правових традицій) учасники господарських відносин надають перевагу саме судовому порядку вирішення господарських спорів.

Звертаючись до суду за захистом своїх порушених прав, сторони сподіваються на оперативне та якісне вирішення господарського спору. Саме оперативність і якість є критеріями ефективності діяльності суду. Реформування процесуальних кодексів в Україні зумовлено, серед іншого, невикористаними формальними й неформальними обмеженнями у використанні деяких засобів

доказування, нерозвиненістю інструментів підтримки системи альтернативних способів вирішення спорів, надмірними витратами організаційних, людських і фінансових ресурсів для розгляду судом справ незначної складності й таких, спір у яких фактично відсутній, тощо. Якщо ж розглядати проблему неефективного захисту прав суб'єктів господарювання більш глобально, то в процесуальному законодавстві суттєво змінилася роль суду в господарському судочинстві [1, с. 90].

На підставі вищезазначеного можемо зробити опис діяльності господарського суду, до якого входять: 1) діяльність, під якою розуміється система процесуальних дій, що здійснюються на підставі наданих законодавством повноважень, пов'язаних із розглядом господарських спорів, шляхом застосування певних процесуальних засобів, результат яких утілено у відповідному судовому акті, з метою захисту й відновлення прав та інтересів; 2) функція правосуддя, яка є основною та відрізняє діяльність судів, зокрема господарських, від діяльності інших органів влади й полягає в розгляді та вирішенні судом справ, зарахованих до його компетенції; 3) функція відтворення, що розкривається через постійну здатність суду виконувати покладений обсяг повноважень у результаті цілеспрямованої взаємодії всіх ланок інстанційної системи, яка проявляється в прийнятті якісних судових актів; 4) організаційна функція, що характеризується процесуальною формою практичної реалізації діяльності господарського суду [2, с. 165].

Сьогодні господарське судочинство, незважаючи на постійний тиск, є найбільш ефективною гілкою судової системи з вирішення комерційних спорів. Господарський процес відрізняється від інших процесів своєчасністю строків розгляду справи; якістю винесеного рішення; спокійністю судового процесу, оскільки навіть відкриті засідання проводяться в окремому залі, без присутності учасників наступного процесу, що підвищує увагу суду та сторін до суті спору; умінням суддів не лише вирішити справу за законом, а й застосувати всі демократичні процедури з мирного вирішення конфлікту [3, с. 114].

Унаслідок прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 03.10.2017 № 2147-VIII і, відповідно, унесення змін до Господарського процесуального кодексу України й інших нормативно-правових актів, діяльність господарських судів зазнала суттєвих змін, які стосуються функцій і компетенції, форм і методів їхньої діяльності, що ще раз підкреслює важливість діяльності господарських судів у сучасних умовах. Нова редакція Господарського процесуального

кодексу України є, по суті, новим кодексом, у якому значно розширено законодавче регулювання господарського процесу, зокрема запроваджено нові форми судочинства, нові процесуальні інститути, нові види доказів і включено нових учасників судового процесу. Новим видом для господарського судочинства є створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності як спеціалізованого суду, апеляційний і касаційний розгляд справ також зазнав суттєвих змін [4, с. 7].

Проте, прикриваючись благими намірами (забезпечення єдності судової практики, поліпшення доступу до правосуддя, приведення правосуддя у відповідність до європейських стандартів), у науковій літературі висловлюють пропозицію щодо ліквідації добре налагодженої системи господарських судів. Імовірно, за задумом авторів таких висловлювань, судовий захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва – це не складна категорія судових спорів, для розгляду яких не потрібні спеціальні знання у сфері господарювання. Такий підхід призведе до хаосу в усій системі господарських правовідносин, що, у свою чергу, негативно позначиться на економіці України загалом.

Спори про захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва мають свою специфіку, а тому для їх своєчасного й законного вирішення необхідні високопрофесійні фахівці, які володіють спеціальними знаннями в галузі захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва. Одним із аргументів прихильників ліквідації системи судового захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва є корумпованість цієї системи. Корупція існує в усій судовій системі України без винятку, і це загально-визнаний факт. Але ні в кого не виникає думка про ліквідацію системи правосуддя в Україні загалом. Тому держава повинна забезпечити такі умови здійснення правосуддя, які дадуть змогу позбавитися корупційного складника в цій сфері [5].

Досить проблемним є питання, що стосується забезпечення повноцінної незалежності судової влади у форматі, який існує в більшості держав Європи. Сьогодні в Україні ця проблема має два складники. Першим із них є фактичне втручання сторонніх осіб у професійну діяльність суддів з метою схилити їх у той чи інший спосіб до прийняття бажаного для цих осіб рішення, а другим – прийняття суддями завідомо неправомірних рішень, вироків, ухвал, тобто фактично продовження протизаконної діяльності, розпочатої сторонніми зацікавленими особами. Очевидно, що в разі відсутності державного регулювання цієї проблеми

повноцінна інтеграція України до національних європейських структур, насамперед вступ до ЄС, є неможливою [6, с. 8].

Варто зазначити, що в жодній розвинутій країні світу протягом останніх десятиліть не відбулося спрощення у формі ліквідації спеціалізації судів, аналогічне запропонованому вітчизняними реформаторами. У розвинутих країнах повсюдно зберігається та поглиблюється спеціалізація комерційних судів. Це стосується Франції, Бельгії, Португалії, Іспанії, Ісландії, Ірландії, Австрії (у Відні), Данії (у Копенгагені), окремих кантонів Швейцарії, Хорватії. Досвід утворення комерційних судів швидко поширюється у США. Сьогодні дванадцять штатів – Флорида, Джорджія, Іллінойс, Меріленд, Массачусетс, Невада, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Північна Кароліна, Оклахома, Пенсільванія й Род-Айленд – мають комерційні суди в містах або на рівні штату. Хоча в окремих країнах комерційні суди утворені лише у великих містах чи провідних регіонах, але загальна тенденція до поглиблення спеціалізації зберігається. Зокрема, в Англії Комерційний суд має свої відділення в Лондоні, Ліверпулі й Манчестері, спеціальний Суд Адміралтейства та комерційні суди міст діють як місцеві суди відповідної спеціалізації. Ці суди розглядають справи на підставі Цивільно-процесуального акта, але з урахуванням досить розгалужених особливостей, установлених Практичними директивами (Practice Directions), Реєстраційними циркулярами (Registrar's Circulars), виданими цими судами на доповнення до Регламентів судів (Rules of Court), не кажучи вже про Керівництво для комерційного судочинства (The Admiralty and Commercial Courts Guide), яке розробляються судьями Адміралтейства та комерційних судів [7, с. 48].

Про важливість діяльності господарських судів України яскраво свідчать статистичні дані. Аналіз стану здійснення правосуддя під час розгляду господарських справ у 2019 році свідчать, що у 2019 році на розгляд місцевих господарських судів надійшло 161,5 тис. процесуальних звернень, що на 15,5% більше, ніж у 2018 році. Загалом на розгляді перебувало близько 194 тис. процесуальних звернень (на 13,1% більше порівняно з попереднім роком), із яких розглянуто 159,2 тис. (на 16,3% більше, ніж у 2018 році) або 98,6% від тих, що надійшли. Відповідно до рекомендацій Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, стандартом, який свідчить про ефективність здійснення судочинства, є показник 95–105%. Він рекомендований як один із інтегральних показників ефективності діяльності суду й розраховується за формулою: кількість розглянутих

справ і матеріалів за звітний період поділити на кількість нових справ і матеріалів, що надійшли за звітний період, і помножити на 100 відсотків.

Наведені показники свідчать про ефективність здійснення судочинства в господарських судах, усі спори вирішуються в розумні строки для вчинення процесуальних дій (середній термін перебування процесуальних звернень на розгляді в місцевих господарських судах становив 82 дні).

Структурний аналіз результатів розгляду основних категорій господарських справ протягом 2019 року показує: традиційно найбільше (49,5%) розглянуто справ з майнових спорів, що виникають під час виконання господарських договорів та з інших підстав, – 37,2 тис.; із розглянутих загалом господарських справ 8,2%, або 6,1 тис. справ пов'язані зі спорами, що виникають під час укладення, зміни, розірвання господарських договорів, визнання їх недійсними; значну частину справ, розглянутих господарськими судами, – 19,1%, або 14,4 тис. – становлять справи про банкрутство; понад 1 тис., або 1,3%, серед розглянутих господарськими судами становлять справи зі спорів між господарським товариством і його учасником, що виникають із корпоративних відносин; у сегменті розглянутих справ – 5%, або 3,8 тис. – це справи зі спорів, що виникають із земельних відносин; незначну кількість становлять спори щодо захисту права власності – 1,9% (1,4 тис.), справи зі спорів, пов'язаних із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності, – 0,5% (392); антимонопольного законодавства – 0,8% (564), інші спори – 13,7% (10,3 тис.).

У 2019 році на розгляд апеляційних господарських судів надійшло 41,3 тис. процесуальних звернень, із яких 25,7 тис. апеляційних скарг. На розгляді апеляційних господарських судів перебувало 46,5 тис. процесуальних звернень, розглянуто – 41,2 тис., або 99,8% від тих, що надійшли на розгляд. Середній термін перебування процесуальних звернень на розгляді становив 52 дні. Апеляційні господарські суди за результатами розгляду процесуальних звернень у 2019 році ухвалили 29,1 тис. судових рішень, які можуть бути оскаржені в установленому порядку, з них майже 20,7 тис. апеляційних скарг розглянуто по суті. Апеляційна інстанція змінила або скасувала 5,3 тис. судових рішень місцевих господарських судів.

Упродовж 2019 року в апеляційному порядку розглянуто 9,6%, або 1,9 тис. справ у спорах, що виникають під час укладення, зміни та розірвання договорів, визнання їх недійсними; 48,3%, або 9,8 тис. справ із май-

нових спорів; 3,3%, або 670 справ зі спорів між господарським товариством і його учасником, що виникають із корпоративних відносин; 1%, або 207 справ у спорах, пов'язаних із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності; 3,2%, або 656 справ у спорах щодо захисту права власності; 9,1%, або 1,8 тис. справ зі спорів, що виникають із земельних відносин; 12,8%, або 2,6 тис. справ з інших недоговірних відносин; 10,1%, або 2 тис. справ про банкрутство.

Загалом у 2019 році в Касаційному господарському суді перебувало на розгляді 14 603 процесуальні звернення в господарських справах [8].

Фактором, який впливає на діяльність будь-якого суду (судді), є їх завантаженість судовими справами, за зменшення кількості суддів кількість справ у господарських судах, навпаки, зростає. Зокрема, протягом 2019 року на 5% зменшилася спискова чисельність суддів місцевих господарських судів до 495 штатних одиниць із 521 у 2018 році. Фактично розглядали справи 469 суддів, що на 24,2% менше, ніж визначено штатною чисельністю. При цьому середнє навантаження на фактично працюючих суддів господарських судів – 414 процесуальних звернень, що у 1,3 рази більше, ніж мало б бути з урахуванням штатної чисельності суддів. Протягом 2019 року зменшилася спискова чисельність суддів апеляційних господарських судів до 150 штатних одиниць із 178 у 2018 році. Фактично розглядали справи 147 суддів, що на 16% менше, ніж визначено штатною чисельністю. При цьому середнє навантаження фактично працюючих суддів апеляційних судів становило 316 звернень, які перебували на розгляді у 2019 році, що у 1,2 рази більше, ніж мало б бути з урахуванням штатної чисельності суддів [8].

Указані показники діяльності господарських судів є досить високими і свідчать про раціональне планування та розподіл ресурсів для своєчасного розгляду судових справ.

Висновки

Підводячи підсумок викладеного, необхідно підкреслити, що господарські суди як органи державної влади посідають особливе місце в сучасній системі судоустрою України, їхня діяльність є важливим кроком на шляху до розбудови правової, демократичної держави. За час існування господарських судів суддівському корпусу вдалося напрацювати нічим непорівняльну практику фахово вирішувати різноманітні категорії господарських спорів, що мають переважно економічне підґрунтя, тому судді повинні розумітися не лише на праві, а й на економіці

й фінансах тощо. Копіткою працею високопрофесійного суддівського корпусу повною мірою захищаються права, свободи й законні інтереси всіх учасників господарських правовідносин, що піднімає авторитет України як правової держави.

Досвід функціонування комерційних (господарських) судів у Європі та США засвідчує, що їх існування є необхідною умовою успішного розвитку підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності, залучення інвестицій.

Водночас ніхто із прихильників ліквідації господарських судів переконливо й науково обгрунтовано не довів необхідності їх ліквідації. У свою чергу, антикорупційна стратегія щодо діяльності суддів господарських судів має бути спрямована не на руйнування господарського судочинства як такого, а на його зміцнення, чому має передувати високопрофесійний аналіз наявних проблем, які потребують свого вирішення.

Список використаних джерел:

1. Бутирський А. Роль суду в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 1 (54). С. 89–96.

2. Іванюта Н.В. Методологічний аналіз діяльності господарського суду. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 162–166.

3. Степанов С.В. Господарські суди України в системі органів судової влади. *LEX PORTUS*. 2018. № 2 (10). С. 110–117.

4. Світличний О.П. Господарський процес : підручник. 2 вид., перероб. і доп. Київ : НУБіП України, 2018. 342 с.

5. Зельдіна О.Р., Хрімлі О.Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні і практичні аспекти. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/h/1139-sudovij-zakhist-prav-sub-ektiv-pidpriemnitstva-teoretichni-i-praktichni-aspekti.html>.

6. Гринюк В.О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18 с.

7. Подчерковний О.П. Про суперечливість європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів. ГО «Правова та справедлива країна». Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 46–57.

8. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Gosp_sudu_2019.pdf.

Vladislav Sulim. Activities of commercial courts in the judicial system of Ukraine

The article analyzes the activities of commercial courts. It is emphasized that the issue of the organization of the judiciary throughout the independence of Ukraine is constantly attracting the attention of scientists and experts. It is noted that the quintessence of judicial reform in Ukraine was the adoption of the Law "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislation", which despite certain shortcomings and legal conflicts legitimate interests of citizens and legal entities. The adoption of these special laws has further intensified discussions on the liquidation of commercial courts, which requires the need to pay attention to the role and place of commercial courts in the modern judicial system of Ukraine. In the special literature there are two approaches to understanding the activities of commercial courts. One points to the need to liquidate commercial courts, others say that their liquidation will not have the best effect on investor confidence in our state, protection of the rights and legitimate interests of business entities, ensuring an adequate level of investment protection.

Based on the analysis of various opinions, analysis of the state of justice in commercial cases, the author concludes that judges who consider commercial disputes, which have a predominantly economic basis, are not only highly qualified lawyers, understand not only law but also economics, finance, etc., whose painstaking work fully protects the rights, freedoms and legitimate interests of all participants in economic relations, which raises the prestige of Ukraine as a state governed by the rule of law.

The existing in-depth specialization of commercial courts in dealing with disputes related to corporate rights, intellectual property, bankruptcy, insurance, banking, etc., indicates the need for commercial courts, rather than liquidation.

Key words: constitution, laws, proceedings, disputes, judges, liquidation, interests.

